

УДК 343.45:340.5

ПОНОМАРЕНКО О.А., начальник відділу Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7203-1859>.

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ США

Анотація. Стаття присвячена визначенню особливостей кримінально-правової охорони державної таємниці за законодавством США. Розглянуто систему нормативних актів США у сфері охорони державної таємниці. Наведено класифікацію видів державної таємниці. Визначені підстави кримінальної відповідальності за злочини у сфері охорони державної таємниці. Наведені заходи кримінально-правового впливу, що застосовуються до осіб, які вчинили такі злочини.

Ключові слова: державна таємниця, національна безпека, кримінальна відповідальність, законодавство, США.

Summary. The article is devoted to determining the features of criminal law protection of state secrets under US law. The system of US regulations in the field of protection of state secrets is considered. The classification of types of state secrets is given. The grounds for criminal liability for crimes in the field of protection of state secrets have been determined. The measures of criminal and legal influence applied to the persons who have committed such crimes are revealed.

Keywords: state secret, national security, criminal liability, legislation, USA.

Аннотация. Стаття посвящена определению особенностям уголовно-правовой охраны государственной тайны по законодательству США. Рассмотрено систему нормативных актов США в области охраны государственной тайны. Приведена классификация видов государственной тайны. Определены основания уголовной ответственности за преступления в области государственной тайны. Приведены меры уголовно-правового влияния, которые применяются к лицам, совершившим такие преступления.

Ключевые слова: государственная тайна, национальная безопасность, уголовная ответственность, законодательство, США.

Постановка проблеми. Сучасні процеси глобалізації, інтернаціоналізації та триваючої конвергенції потребують глибшого знання не тільки власного законодавства, а й законодавства, в тому числі кримінального, зарубіжних країн. Як слушно зазначає М.І. Хавронюк, у кримінальному законодавстві України змішані елементи національно-самобутнього з елементами запозиченого чужого – це законодавство завжди розвивалося під певним впливом кримінального законодавства інших держав, а також під впливом міжнародного права, який з часом стає усе більш потужним [1, с. 13].

Сьогодні Україна прагне стати повноправним членом Європейського Союзу і НАТО, а тому має привести своє законодавство у відповідність до європейських стандартів. Стратегічний курс держави на набуття повноправного членства України в Організації Північноатлантичного договору проголошено в Конституції України.

Охорона державної таємниці є важливою та невід’ємною частиною існування кожної держави світу для аналізу і подальшого розвитку законодавства у цій сфері необхідно звернути увагу на іноземний досвід, подальше використання якого є значним кроком уперед в інтегруванні української держави у світове співтовариство [2, с. 103].

Результати аналізу наукових публікацій. Дослідженням проблем захисту державної таємниці за законодавством зарубіжних країн займалися багато вчених: О.Ф. Бантишев [3], Д.П. Василенко [4], К.Є. Ковальов, Б.Д. Леонов [5], В.М. Лопатін, В.В. Макаренко, А.В. Савченко [6], О.Г. Семенюк, М.І. Хавронюк [1], О.В. Шамсутдінов [7], В.М. Шлапаченко [8], Д.С. Усов [2] та ін.

Одними з перших у світі, хто запровадив систему захисту інформації на законодавчому рівні, вважають американців [4, с. 128]. Сучасні засади державної безпекової політики США демонструють, що ця країна визначає державну таємницю як важливу складову національної безпеки та докладає значних зусиль з метою її охорони та забезпечення правового регулювання. Законодавча система США з безпеки інформації є однією з найнадійніших у світі, що робить її майже бездоганною й такою, на яку всі повинні рівнятися [4, с. 129]. Враховуючи стратегічний курс нашої держави на набуття повноправного членства України в НАТО, а також прагнення України посилити співпрацю з цією країною, розглянемо окремі норми кримінального законодавства США, що встановлює відповідальність за злочини у сфері охорони державної таємниці.

Метою статті є визначення особливостей кримінально-правової охорони державної таємниці за законодавством США.

Виклад основного матеріалу. Кримінальне право США, яке запозичило положення англійського кримінального права, відрізняється своєрідністю. При цьому вироблено власний варіант англійської правової системи [9, с. 446].

У Сполучених Штатах Америки закони, що стосуються сфери захисту інформації, діють з 1974 року [10]. Питання про охорону державної таємниці у США ретельно розроблені та юридично закріплені у низці нормативно-правових актів (законах, президентських виконавчих наказах, інструкціях тощо) [6]. Норми кримінально-правового характеру зібрані в основному у розділі 18 Зводу законів США, реформованого ще в 1948 р. (це так званий “Федеральний кримінальний кодекс США”) [11; 7]. В окремих штатах діють свої кодекси: КК штату Нью-Йорк 1965 р., що являє собою главу 40 Зводу законів цього штату, КК Аляски 1978 р. тощо.

Відповідно до § 1 “Визначення” Закону про процедури із таємною інформацією від 15 жовтня 1980 р. (додаток № 3 до Розділу 18 Зводу законів США) поняття “таємна (класифікована) інформація” (*classified information*) означає “будь-яку інформацію чи матеріал, визначений урядом Сполучених Штатів відповідно до виконавчого наказу, закону, керівництва, що вимагають здійснення захисту проти її несанкціонованого розкриття в інтересах забезпечення національної безпеки, та будь-які відомості з обмеженим доступом, про що визначено у параграфі “r” ст. 11 Закону про атомну енергію 1954 р. (ст. 2014 (y) Розділі 42 Зводу законів США)” [11]. З наведеного визначення вбачається, що окремі федеральні закони, серед яких виділяються закони “Про національну безпеку” від 1947 р., “Про атомну енергію” 1954 р., “Про внутрішню безпеку” 2002 р., безпосередньо стосуються захисту державної таємниці.

Можна дійти висновку, що за законодавством таємна інформація в США поділяється на два види: оборонну (відомості про сферу національної безпеки) та службову (відомості з обмеженим доступом, наприклад, відомості про науково-технічний потенціал США в галузі розвідки, зв'язку, криптографічної системи, інформація про оперативну діяльність правоохоронних органів, про кадрову політику того чи іншого державного відомства та інші матеріали) [13, с. 449].

Норми, що встановлюють відповідальність за розголошення державної таємниці, містяться у Розділі 18 Зводу законів США (“Кримінальне право та процес”), у Розділі 50 (“Війна і національна безпека”) та в інших розділах Зводу законів [12, с. 222]. Ці норми

відрізняються надзвичайною казуїстичністю, особливо при перерахуванні секретних об'єктів або способів злочинних посягань на державну таємницю [13, с. 450].

Так, Федеральний Звід законів у §793 передбачає кримінальну відповідальність за умисне повідомлення, передачу, надіслання матеріалів чи інформації щодо національної оборони “будь-якій особі, неуповноваженій на її одержання”, або спробу чи сприяння вчиненню таких дій, якщо особа “має підстави вважати, що це завдасть шкоди Сполученим Штатам чи стане на користь іноземній державі”. Для цього складу злочину характерним є спеціальний суб'єкт: особа, яка на законних підставах має доступ, контролює чи володіє довіреними їй відповідними матеріалами чи інформацією [14, с. 40].

Для притягнення до кримінальної відповідальності за розголошення інформації щодо національної оборони, намір завдати шкоди не потрібний. Достатньо того, що обвинувачений усвідомлював важливість інформації, оскільки в даному випадку, як заявив Юридичний комітет Сенату, “йдеться про профілактичні заходи, щоб секретний матеріал не міг потрапити до ворога, а не про боротьбу з активним шпигунством” [12, с. 224].

Якщо аналізований злочин виявляється у формі втрати таємних документів (п. “f” § 793), то він є винятково посяганням у сфері охорони державної таємниці. Це посягання наявне тоді, коли той, кому довірені або хто на законній підставі володіє чи здійснює контроль над будь-яким документом, шифрувальною книгою, книгою сигналів, ескізом, фотографією, негативом, світлокопією, планом, картою, моделлю, приладом, обладнанням, записом або інформацією, що стосуються національної оборони: 1) через грубу недбалість допускає їхнє видалення (вилучення) з місця належного зберігання, або передачу будь-якій особі на порушення виявленої йому довіри, або втрату, викрадення, відокремлення або знищення; 2) знаючи, що вони незаконно видалені (вилучені) з місця належного зберігання, або передані будь-якій особі на порушення виявленої йому довіри, або втрачені, викрадені, відокремлені або знищені, негайно не сповіщає про це службовій особі вищого рівня, – карається штрафом або тюремним ув'язненням на строк до 10 років, або обома покараннями разом [13, с. 450-451]. Таким чином, § 793 (f), за суттю, містить описи двох злочинів: перший являє собою втрату через грубу недбалість предметів чи інформації оборонного характеру спеціальним суб'єктом – особою, якій вони довірені; інший полягає в неповідомленні про втрату цих предметів керівникові вищого рівня такою самою особою, яка знає, що зазначені предмети зникли [13, с. 450-451].

Розголошення таємної (класифікованої) інформації (§ 798) – це злочин, при якому той, хто свідомо та навмисно передає, постачає, доставляє будь-яку таємну інформацію або іншим чином робить її доступною для неуповноваженої особи, або публікує, або використовує її будь-яким іншим чином, що заподіює шкоду безпеці чи інтересам Сполучених Штатів або вчиняється на користь іноземного уряду на шкоду Сполученим Штатам. При цьому таємна інформація стосується: 1) природи, розробки або використання будь-якого коду, шифру, криптографічної системи Сполучених Штатів або будь-якої іноземної держави; 2) розробки, створення, використання, експлуатації або ремонту будь-якого пристрою, апарату чи приладу, який використовується, готується або планується для використання Сполученими Штатами або будь-якою іноземною державою у криптографії чи в цілях розвідувальних повідомлень; 3) розвідувальних повідомлень Сполучених Штатів або будь-якої іноземної держави; 4) отримання її шляхом передачі розвідувальних відомостей з повідомлень будь-якої держави. Караються такі дії тюремним ув'язненням на строк до 10 років та/або штрафом (додатковим покаранням є конфіскація майна) [6; 13, с. 450-451].

Очевидно, що розголошення таємної інформації може бути вчинене різними діями, зокрема наданням доступу неуповноваженій особі. Проте, на відміну від злочину,

передбаченого § 793, таке розголошення може бути здійснено будь-якою особою, а не тільки тією, яка володіє таємною інформацією на законній підставі [6; 13, с. 451].

Крім того, у федеральному законодавстві встановлена кримінальна відповідальність за необережне (“через грубу недбалість”) видалення з місць зберігання чи передачу будь-якій неуповноваженій особі зазначених у §793 d матеріалів чи інформації або неповідомлення вищестоящій посадовій особі вищого рівня про таке видалення чи передачу при вказаних вище суб’єктивних ознаках, тобто маючи підстави вважати, що це завдасть шкоди Сполученим Штатам чи стане у нагоді іноземній державі [5, с. 91-92; 7]. Суб’єктом у даному випадку виступає як особа, якій довірена або котра володіє чи контролює таку інформацію, тобто спеціальний суб’єкт (§ 793 f Зводу законів США), так і особа, яка незаконно володіє, має доступ чи контролює інформацію оборонного характеру, тобто загальний суб’єкт (§ 793e) Зводу законів США) [11]. Кожне з цих діянь тягне за собою покарання у вигляді штрафу в розмірі до \$10 тис. чи тюремного ув’язнення на строк до 10 років, або обидва покарання одночасно [11].

Федеральне законодавство передбачає кримінальну відповідальність також за незаконне фотографування або зарисовку важливих оборонних об’єктів, за публікацію або продаж таких фотографій, малюнків тощо [5, с. 91-92]. Порухники цих правил, незалежно від їх суб’єктивних намірів чи “підстав вважати”, можуть бути позбавлені волі на строк до 1 року або оштрафовані на \$1 тис. (§§ 795-797 Зводу законів США) [11].

Не менш активною є боротьба з витоком офіційної інформації про діяльність американських розвідувальних служб, про їх співробітників і агентуру. Так, Закон про захист особового складу розвідки (1982 р.) за розголошення зазначених відомостей передбачає штраф у розмірі до \$50 тис. чи тюремне ув’язнення строком до 10 років, або обидві міри покарання одночасно [7].

У федеральному законодавстві США встановлена також кримінальна відповідальність за розголошення кодів, шифрів, криптографічних систем, різних апаратів та пристроїв, що використовують для забезпечення секретності інформаційних зв’язків США чи інших держав [7]. Розкриття відповідних відомостей неуповноваженій на ознайомлення з ними особі, а також їх публікація чи будь-яке використання на шкоду інтересам США караються позбавленням волі на строк до 10 років чи штрафом (§ 796 Зводу законів США) [11]. Такому ж покаранню підлягає винна особа за публікацію або розкриття будь-якій особі кодів чи змісту дипломатичного листування (§ 952 Зводу законів США). Окремо регулюється охорона секретів, пов’язаних з дослідженнями в галузі атомної енергії (§§ 2271-2281 Розділу 42 Зводу законів США) [11].

Федеральне законодавство і КК штатів містять також загальні і спеціальні норми про різного роду зловживання службовим становищем і незаконне поширення та використання інформації. При цьому суб’єктами посадових злочинів можуть бути не тільки так звані публічні посадові особи, але й звичайні службовці та наймані робітники органів публічної адміністрації, публічних корпорацій і державних банків. Суб’єктами посадових злочинів можуть бути також і будь-які інші особи [5, с. 91-92].

У Главі 93 Розділу 18 Зводу законів США особливу групу зловживань становить діяльність чиновників у сфері використання службової інформації.

Так, вчиняє злочин, передбачений § 1902, посадова особа, службовець чи будь-яка особа, яка діє від імені США, департаментів або представництв, якщо вона в силу свого службового становища чи посади, володіючи якою-небудь інформацією, що має значення для торгівлі США та ринкової діяльності, свідомо й неуповноважено передає її особі, яка відповідно до закону або посадової інструкції не повинна отримувати таку інформацію [7]. Цей злочин карається штрафом до \$10 тис. або (і) позбавленням волі на

строк до 10 років. До цієї ж групи посадових злочинів належить і поширення інформації щодо діяльності Корпорації фінансової реконструкції (§ 1904). За такий злочин передбачене покарання у вигляді штрафу до \$10 тис. або (і) позбавлення волі на строк до 5 років [11].

Крім зазначених випадків розголошення спеціальної інформації, Глава 93 (§1905) містить норму про відповідальність за розголошення секретних відомостей загального характеру. Відповідно до цієї норми, якщо посадова особа чи службовець державних установ США, що за родом своєї служби володіє секретною інформацією, пов'язаною з провадженням розслідуванням, даними анкет або секретами торгівлі, управління, стилю роботи, даними про персонал, устаткування, статистичними даними, сумами чи джерелами доходів, прибутками чи витратами якої-небудь особи, фірми, компанії, корпорації, неуповноважено опубліковує, розкриває, розголошує чи яким-небудь іншим способом поширює таку інформацію, то вона карається штрафом у розмірі до 1000 дол. або позбавленням волі строком до 1 року [7]. Крім того, особа, засуджена за вчинення цього злочину, повинна бути звільнена з посади чи з місця роботи [11].

Для нормативного регулювання питань охорони державної таємниці важливе значення мають накази Президента США. Наприклад, Виконавчий наказ “Про таємну інформацію, що стосується національної безпеки” від 25 березня 2003 р. № 12958 встановлює поділ секретної інформації на три рівні: цілком таємна, таємна та конфіденційна [13, с. 450-451]. Цей наказ встановлює, що порушення порядку обігу таємної інформації стосовно національної безпеки, полягає у трьох формах: 1) будь-яке свідоме, зловмисне чи необережне діяння, яке могло обґрунтовано викликати наслідок у виді несанкціонованого розкриття таємної інформації; 2) будь-яке свідоме, зловмисне чи необережне діяння, яке полягає у здійсненні класифікації інформації чи продовженні здійснення її класифікації всупереч вимогам цього наказу чи його виконавчих директив; 3) будь-яке свідоме, зловмисне чи необережне діяння, яке полягає у створенні програми спеціального доступу до інформації чи її продовженні всупереч вимогам цього наказу [13, с. 450-451].

Як бачимо, у США немає єдиного підходу до законодавчого встановлення кримінально-правової охорони державних секретів. В структурі правових джерел і в класифікації норм федерального законодавства та окремих штатів спостерігається помітне розмаїття [7].

З одного боку, діє Закон про покарання за розголошення офіційної інформації (1985), який за дане діяння передбачає покарання у вигляді штрафу в розмірі \$15 тис. чи трьох років тюремного ув'язнення, або обидва види покарання одночасно [3, с. 26]. З іншого боку, існує Директива міністерства оборони США “Про нерозголошення важливої технічної інформації” (1984), відповідно до якої винному загрожує тюремне ув'язнення або штраф – \$1 млн. чи на суму, що вп'ятеро перевищує вартість збитків, завданих розголошенням [3, с. 26].

При розгляді у суді виникає необхідність розкриття окремих аспектів державної таємниці. В такому разі суди США керуються Законом “Про процедури з секретною інформацією”. Відповідно до цього Закону в разі, якщо суддя вважатиме, що розкриття секретних відомостей є необхідним для вирішення питання про невинність підсудного, він має право вимагати розкриття таких відомостей. Якщо в розкритті таких відомостей буде відмовлено відповідним органом, то судові переслідування припиняється. Як показує практика, в більшості випадків, коли виникали подібні ситуації, судові переслідування припинялося [15, с. 170].

Висновки.

Очевидно, що система нормативних актів США в галузі охорони секретної інформації надто розгалужена, складна і громіздка, що, однак, пояснюється особливостями системи загального права, до якої належить і американське право. Ця система є надто специфічною та має як свої переваги, так і свої недоліки.

У законодавстві США існує значна кількість кримінально-правових норм, які передбачають диференційовану відповідальність за розголошення державної таємниці. Причому критерієм диференціації даних норм виступає, насамперед, предмет злочину, суб'єкт і зміст суб'єктивних чинників [13, с. 451-452]. Інакше кажучи, кожній категорії офіційної інформації відповідає окрема норма федерального кримінального законодавства [5, с. 92; 6]. Зокрема, в різних нормах американське федеральне законодавство передбачає відповідальність за умисне та необережне розголошення державної таємниці. Визначальною ознакою для розмежування розголошення державної таємниці з суміжними складами злочинів є предмет злочину. Також відзначається детальний опис понять і термінів, які стосуються державної таємниці.

Використана література

1. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія. Київ: Юрисконсульт, 2006. 1048 с.
2. Усов Д.С. Захист державної таємниці за кримінальним законодавством інших країн на пострадянському просторі. *Публічне право*. 2013. № 3. С. 103-109. С. 103
3. Бантишев О.Ф. Як довести, що ти – не шпигун? *Політика і час*. 1994. № 8. С. 24-28.
4. Василенко Д.П., Маслак В.І. Законодавство провідних країн світу в сфері захисту інформації. *Вісник КДУ імені Михайла Остроградського*. Вип. 2/2010 (61). Ч. 1. 2010. С. 128-132.
5. Ковальов К.Є., Леонов Б.Д. Забезпечення охорони державної та службової таємниці у сфері оперативно-розшукової діяльності за законодавством окремих держав: порівняльний аналіз. *Інформація і право*. № 1(20)/2017. С. 82-92.
6. Савченко А. На захисті державної таємниці: американський досвід. *Міліція України*. 2005. № 10. С. 24-25.
7. Леонов Б.Д., Шамсутдінов О.В. Особливості відповідальності за злочини у сфері охорони державної таємниці за кримінальним правом деяких зарубіжних держав (порівняльно-правова характеристика): навч. посібник. Київ: Наук.-вид. відділ НА СБУ, 2009. 92 с.
8. Шлапаченко В.М. Шляхи удосконалення нормативно-правового визначення державної таємниці. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2013. № 3. С. 41-44.
9. Кримінальне право України. Заг. частина; за ред. П.С. Матишевського, П.П. Андрушка, С.Д. Шапченка. Київ, 2000. 505 с.
10. Беляков К. Інформація організаційно-правової сфери. *Право України*. 2004. № 6. С. 88-92.
11. Federal Criminal Code and Rules. St. Paul, Minn., West Group, 2003. 1436 p.
12. Никифоров Б.С., Решетников Ф.М. Современное американское уголовное право. Москва: Наука, 1990. 256 с.
13. Савченко А.В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки: дис. ...на здобуття наук. ступеня докт.-ра юрид. наук.: спец. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Київ, 2007. 616 с.
14. Уголовное право Соединенных Штатов Америки: сб. нормативных актов / сост., отв. ред. И.Д. Козочкин. Москва: Изд-во Ун-та дружбы народов, 1986. 160 с.
15. Михайлуца М. Державна таємниця за законодавством України та зарубіжних країн світу: порівняльно-правовий аналіз. *Національний юридический журнал*. 2016. С. 167-171.